

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Academic Journal of History and Idea

ISSN: 2148-2292

10 (6) 2023

<https://doi.org/10.46868/atdd.2023>.

Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş tarihi | Received : 30.11.2023

Kabul tarihi | Accepted: 05.12.2023

Yayın tarihi | Published : 25.12.2023

Şengül Demirel

<https://orcid.org/0000-0002-0174-6379>

Associate Professor, Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Literature, Department of General Turkish History, Turkey, senguldemirel@yyu.edu.tr

Atf Künyesi | Citation Info

Demirel, Ş. (2023). Gaznelilerde Dinî Hayat. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 10 (6), 2550-2561.

Gaznelilerde Dinî Hayat

Öz

Gazneliler, günümüz Afganistan ve Pakistan 'ında XI. ve XII. yüzyıllarda hüküm süren bir Türk hânedanlığıdır. Hükümdarlıkları döneminde İslâm inancını himaye etmeleri ve İslâm'ın mistik bir kolu olan Sûfizm'i desteklemeleriyle bilinen Gazneliler, İslâmiyet'in Sünnî anlayışına bağlı olarak Hanefî mezhebini takip ediyorlardı. Buna göre ülke genelinde birçok cami ve medresenin inşasını da destekleyen Gazneliler, bu yönleriyle İslâmiyet'in bölgede yayılmasına ve dinî bir toplum kurulmasına da büyük katkı sağlamışlardır. İslâmiyet'in yayılmasına koşut olarak tasavvuf hareketinin de gelişme gösterdiği Gaznelilerde birçok Sûfî tarikatın da kurulduğu görülmektedir. Hükümdarların tasavvufa ilgi duymaları ve inançlara hoşgörülü politikaları Sûfî tarikatlarının ülkede büyümesine ve gelişip zenginleşmesine olanak sağlamıştır. Buna göre çalışmamız, Gaznelilerde dinsel hayatı ele alarak tasavvuf hareketinin bölgedeki varlığı ve önemini sorgulayıp literatüre katkı sunmayı hedeflemektedir. Çalışmada alana dair yazım eserlerinden faydalanılmış olup; araştırma, inceleme ve analiz yöntemleri kullanılmıştır.

Anahtar Kavramlar: *Gazneliler, Hindistan, İslâmiyet, Tasavvuf, Tarikatlar*

Religious Life in the Ghaznavids

Abstract

Ghaznavids, in todays Afghanistan and Pakistan, in the XIth and XIIth Century. It is a Turkish dynasty that ruled for centuries. The Ghaznavids, who were known for protecting the Islamic faith and supporting Sufism, a mystical branch of Islam, during their reign, followed the Hanafî sect, adhering to the Sunni understanding of Islam. Accordingly, the Ghaznavids, who supported the construction of many mosques and madrassas throughout the country, made a great contribution to the spread of Islam in the

region and the establishment of a religious society. It is seen that many Sufi sects were established in the Ghaznavids, where the Sufi movement developed in parallel with the spread of Islam. The rulers' interest in Sufism and their tolerant policies towards beliefs allowed Sufi sects to grow, develop and prosper in the country. Accordingly, the study aims to contribute to the literature by examining the religious life of the Ghaznavids by questioning the existence and importance of the Sufism movement in the region. Field writing works were used in the research; The study was completed using research, examination and analysis methods.

Keywords: *Ghaznavids, India, Islam, Sufism, Sects*

Giriş

Gazneliler, 963-1186 tarihleri arasında Horasan, Afganistan ile Hindistan'ın kuzey taraflarında hüküm süren bir Türk-İslâm hânedanıdır (Merçil, 1996, s. 480). Devlet, X. yüzyılın sonlarında Türk askeri komutanı Alp Tegin tarafından kurulmuş ve XI. yüzyılda Gazneli Mahmûd döneminde zirveye ulaşmıştır. Sistem olarak Türkistan'ın bozkır Türk devletleri ile Ortadoğu İslâm devletleri modellerinin ortak özelliklerini bünyesinde toplayan Gazneliler, İslâm sanatı ve kültürünü himaye etmesiyle de ön plana çıkmışlardır. Sünnî İslâm'ın sadık bir destekçisi olan Gazneli Mahmûd döneminde İslâmiyet'i yaymak için Hindistan'ın Hindu krallıklarına karşı birçok sefer düzenlenmesi, İslâmiyet'in bölgede yerleşmesinde etkili olmuştur. İslâmiyet'in maneviyatını vurgulayan mistik bir gelenek olan Sûfizm'in gelişmesinde önemli rol oynayan Gazneliler, kurdukları sistemle de kendilerine münhasır bir hânedanlık olduklarını göstermişlerdir. İslâmiyet'in bu coğrafyalarda yayılıp yerleşmesine olanak sağlayan hânedanlık, hükümdarların tasavvufa ilgi duymaları ve inançlara hoşgörü politikaları bağlamında da Sûfî tarikatlarının ülkede gelişmesini sağlamıştır (Palabıyık, 1996). Bu yönüyle Gaznelilerde dinî hayatı ele alarak tasavvuf hareketinin bölgedeki varlığı ve önemini sorgulayan araştırma bu yönüyle alan yazına katkı sunmayı hedeflemektedir.

1. Gazneliler (963-1186)

Yeminîler ya da *Sebükteginîler* olarak da adlandırılan Gazneliler (Salman, 2010, s. 112) tarih sahnesine Herat, Nişabur, Belh ve Merv civarında çıkmışlardır. Gaznelilerin tarih sahnesine çıktıkları bu topraklarda Türklerin geçmişi bin yılı geçmekteydi. IX. yüzyılda bölgede hüküm süren Samanoğulları (819-1005)'nın güçten düşmesi onun hâkimiyetindeki Türk Bey ve komutanlarının bağımsız davranmasına imkân tanımıştır. Bu dönemde komutanlığını güçlendiren isimlerden olan Alp Tegin de ön plana çıkmayı başarmış ve Gazne Devleti'ni kurmuştur. 963 tarihinde Alp Tegin'in ölümü sonrası karışıklık dönemi yaşayan Gazneliler, 977 yılında Sebük Tegin'in yönetimi ele geçirmesiyle tekrar güçlenmeye başlamış

(Merçil, 2002, s. 479-480) ve Orta Çağ'da Türk-İslâm anlayışını bölgede temsil eden konuma gelmişlerdir. Sebük Tegin, Gazneli saltanatının mimarı sayılabilir; çünkü onun tahta geçmesiyle hükümdarlığın babadan oğula geçtiği bir hânedanlık söz konusu olmaya başlamıştır. Bundan dolayı Sebük Tegin'in devletin gerçek kurucusu olduğunu söylemek de hatalı olmayacaktır. Onun hükümdarlığı döneminde Gazne'den Zâbülistan civarına kadar yayılan Türk hânedanlığı, bölge halkının da sevgisini kazanmıştı. Devam eden süreçte Tohâristan ve Zemindâver'i de Gazne Devleti'ne katmayı başaran Sebük Tegin hakimiyetini güçlendirdikten sonra Kuzey Hindistan sahasına yönelerek bölgede etkili olmaya başlamıştır (Merçil, 2002, s. 481).

998 yılında Gazneli tahtını ele geçiren Mahmûd-ı Gaznevî bölgede etkili politikalar izlemeye gayret göstermiştir. Mahmûd, Sâ mânîler üzerinde etkili olmaya çalışmış, Abbâsî Halifesi adına hutbe okutmuş ve Abbâsîleri benimsemesi nedeniyle Abbâsî Halifesi tarafından *Yeminü'd-devle* ve *eminü'l-mille* lakabıyla taltif edilmiştir. 999 yılında Sâ mânîlerin Karahanlılar tarafından tarih sahnesinden silinmelerini takiben Sâ mânî topraklarının bir bölümü de Gaznelilerin eline geçmiş, Mahmûd, bölgede hakimiyetini güçlendirdikten sonra Hindistan üzerine yönelmeye başlamıştır (Kazvinî, 2018, s. 314; Merçil, 2002, s. 481; Öntürk, 2023, s. 352). Gazneli Mahmûd, Abbâsî Halifesiyle iyi ilişkiler kurmuş ve onu dinî otorite olarak kabul ederek hükümdarlığındaki topraklar üzerinde siyasî erkini de bu bağlamda sağlamlaştırmayı başarmıştır (Merçil, 2002, s. 482; Kök, 1998, s. 126).

Politikalarıyla Gaznelileri bölgenin en hâkim devletlerinden kılan Gazneli Mahmûd, *sultan* ünvanını alan ilk Türk hükümdarı olmuştur. Hindistan'a saltanatı döneminde on yedi sefer düzenleyen Gazne Hükümdarı, bölgede aynı zamanda İslâmiyet'in yayılmasında da büyük çabalar göstermiştir. *Birinci Hint seferine* 1000 yılında çıkan Sultan Mahmûd, Kâbil'in doğusunda Lamgan bölgesinde bazı kaleleri almıştır. *İkinci Hint seferiyle* 1001 yılında Pencap'ı ele geçiren Sultan, buralardaki başarılarından dolayı Abbâsî Halifesi Kâdir-Billâh'dan daha önce aldığı ünvana ek olarak 1002 yılında bir de *Gazi* ünvanı almıştır. *Üçüncü Hint seferini* 1004'te Bhatiya üzerine yapan sultan burayı fethetmiş ve *Dördüncü Hint seferini* 1006 baharında Multan'a düzenlemiştir. *Yedinci Hint seferini* 1009'da ticaretiyle ünlü Narayanpur'a düzenleyen Gazne hükümdarı bölgeyi vergiye bağlamıştı. *Sekizinci Hint seferini* 1010 yılında yine Multan'a düzenleyen hükümdar, bunun üzerine Abbâsî Halifesi'nden *Nizameddin* lâkabını almıştır. Önemli Hint seferlerinden olan 1014 yılındaki Tanisar (Thanesar) üzerine düzenlediği *Onuncu Hint seferi* ise bu önemli bölgenin alınmasıyla sona ermişti. 1016 yılında Keşmir istikametine gittiği *On birinci seferiyle* bölgede İslâm'ın yayılmasında etkili olmuştur. Cumna ile Ganj nehri arasındaki bölgeleri ele geçirdiği 1018 yılındaki *On ikinci Hint seferi* ise birçok

bölge insanının İslâm'ı tercih etmesini sağlamıştır. *On üçüncü Hint seferi* 1019 yılında gerçekleştiren Sultan Mahmûd, 1021 tarihindeki *On dördüncü Hint seferinde* umduğu sonucu alamayınca; 1022'de *On beşinci Hint seferine* çıkmış ve Kalincar Kalesi'ni kuşatarak bazı kaleleri topraklarına katmayı başarmıştı. Sultanın en meşhur seferi olan *On altıncı Hint seferi* ise 1026'da Sumnat'a girilerek tamamlanmış ve bölgenin tarihselliğinde önemli etkiler yaratmıştır. 1027 yılındaki *On yedinci son Hint seferiyle* ise Gazne Hükümdarı adeta Hindistan'a düzenlediği seferlerini pekiştirmişti (Cûzcânî, 2015, s. 29; Yazıcı, 1992, s. 113; Palabıyık, 2007, s. 140-152; Göksu, 2021, s. 41-45; Ahmed, 1995, s. 12).

30 Nisan 1030'da vefat eden Sultan Mahmûd'dan sonra Gaznelilerde Mes'ûd dönemi (1030-1041) başladı. Abbâsî Halifesi'nin kendisine *Nasıru Dinillah Hafızu İbadillah ve Zaldru Halifetillah* ünvanlarını verdiği Sultan Mes'ûd da babası gibi Hint seferlerine devam etti. Ayrıca Karahanlılar ve Selçuklularla da uğraşmak durumunda kaldı (Yazıcı, 1992, s. 114, Göksu, 2021, s. 53). Abbâsîlerle iyi ilişkiler içinde olan Gaznelilerin, Selçukluların yükselişi sonrası Abbâsîlerle olan halifelik ilişkileri asgari düzeye inmeye başladı (Kök, 1998, s. 121). Yükselen Selçuklular, Gazne topraklarından Horasan'a saldırmış ve Rey bölgesinde etkili oldular. Selçukluların Gazne topraklarında ilerlemelerine karşın Sultan Mes'ûd'un gerekli tedbirleri almaması (Yazıcı, 1992, s. 114-115) Gazneli Devleti'ni her geçen gün Selçuklular karşısında zayıf duruma düşürmeye başladı. 1040 Dandanakan Savaşı'yla Selçuklular karşısında yenilgiye uğrayan Gazneliler bu süreçten sonra gerileme dönemine girdiler (Merçil, 2002, s. 482; Öntürk, 2018, s. 22).

Bundan sonraki dönemlerde Selçuklularla mücadelenin sıklaştığı Gazneliler 1152 yılından itibaren Behram Şah döneminde çöküşe oldukça yaklaştılar. Behram Şah'tan sonra tahta geçen Hüsrev Şah devrinde ise Gûrlularla mücadele daha sıklaştı ve buna bağlı olarak Hüsrev Şah, Gazne'yi terk ederek Lahor'a yerleşti. 1186 yılına gelindiğinde ise Hüsrev Şah'ın oğlu son Gazne Hükümdarı Hüsrev Melik, Gûrlulara esir düşerek saltanatını kaybetti ve artık Gazneli Devleti siyasî varlıklarını sonlandırmış oldu (Merçil, 2002, s. 482; Yazıcı, 1992, s. 115; Göksu, 2021, s. 81-82). Onların siyasî varlıklarını yitirmeleri bölge açısından yeni tarihî gelişmelere sahne olmuştur.

2. Gaznelilerde Dinî Hayat

Türklerin kadim tarihselliğinde yer alan Gazneliler, hâkim oldukları bölgelerde yakaladıkları siyasî ve politik başarılar gibi içselleştirdikleri dinî uygulamalarında da kendilerine münhasır yaklaşımlar sergilediler. İnanışları ve düşündüklerini yaşam

pratiklerinde uygulayan Türk hânedanlığı bu bakımdan sadece siyasî tarihlerinde değil İslâm tarihinde de başat rol oynamışlardır.

Gaznelilerin kurulduğu topraklarda Türklerin asırlardır yaşamakta olması sebebiyle İslâmiyet'in mevcut olduğu (Baloch, 1995), Gazneliler döneminde İslâmiyet'in etkisinin arttığı bilhassa Hindistan'a düzenlenen seferler neticesinde dinin daha fazla yayıldığını biliyoruz. Gazneliler döneminde İslâmiyet'in yayılması sadece askerî fetihler yoluyla olmayıp; aynı zamanda eğitime önem verilmesi, cami ve medreselerin kurulmasıyla da gerçekleşti (Kocaman ve Uddin, 2021, s. 160 vd.). İslâm'ın ilk dönemlerinde olduğu gibi camiler sadece ibadet yeri olmayıp aynı zamanda hem bir eğitim kurumları hem de insanların sosyalleşme yerleri idi. Dolayısıyla insanların öğrenmek, sosyalleşmek ve dinî uygulamalara katılmak için bir araya geldiği bir toplum yaşamı merkezleri olan camiler Gaznelilerde de bu rolü görüyorlardı (Önkal ve Bozkurt, 1993).

Gazneliler, İslâm dininin Hindistan'ın etkin olmasında önemli bir rol oynamış ve Hindistan'ı bölgenin dinsel anlamda en büyük gücü haline getirmişlerdir (Söylemez, 2022, s. 341). İslâmiyet'in daha çok alana yayılması adına yürütülen dinsel politikalar bahsedildiği gibi çeşitli kurumlar yoluyla geliştirilmiş ve devlet, aydın ve halk mekanizmasında bir denge ve uzlaşma sağlanmaya çalışılmıştır (Kayadibi, 2012).

Türk tarihinin önemli bir bölümünü teşkil eden Gazneliler, ele geçirdikleri Gûr bölgesinde de etkili oldular; ancak bu sahada İslâm'ın yayılması biraz yavaş seyretti (Merçil, 2002). İslâm sanatını ve kültürünü her fırsatta himaye etmeyi temel görev olarak kabul eden Gazneli hükümdarlardan Sultan Mahmûd ve oğlu Mes'ûd, özellikle geleneksel İslâmi uygulamalarla ilgileniyorlar ve mimari, şiir ve hat sanatı gibi İslâmi sanatlara öncelik veriyorlardı (Merçil, 2002). Gaznelilerin İslâm sanat ve kültürüne etkisi, mimarilerinde İslâmi motif ve desenlerin kullanılmasında ve el yazmalarında Arap hat sanatının kullanılmasında da kendini gösteriyordu (Polat, 2015). Onların dinsel hayatlarında önemli yer tutan İslâmi gelenek içerisinde sanat, kültür, ilim ve eğitim sahalarında İslâmi gelenek ekseninde ise yetkin çalışmalar yapılıyordu (Demir, 2021). Bu dönemde İslâm akaidi ekseninde hayata geçirilen medreselerde İslâm hukuku, teoloji, felsefe gibi çeşitli alanlarda eğitimler veriliyor (Türk Eğitim Tarihi, Avys.Omu.Edu.Tr) bu durum ise İslâmi kültürün ülkede yerleşmesinde önemli bir dönüm noktası teşkil ediyordu.

Sultan Mahmûd'un Hindistan alt kıtasına yaptığı seferlerle bölgede hükümran olmaları siyasî hâkimiyetten sonra buralarda İslâmiyet'in yayılmasını da beraberinde getirmişti (<https://www.gzt.com/mecra/hindistan>). Bu bakımdan Gaznelilerin İslâmi eğitim ve ilim üzerindeki etkisi günümüzde bile sezilmekte olup; İslâm dünyasındaki birçok medresenin

kökleri bu döneme kadar uzanmaktadır (Kazıcı ve Ayhan, 2010). Bölgede İslâmi yaşamın şekillenmesinde etkili olan Gaznelilerin dinî hayata katkıları bölge ve ötesinde kalıcı tesirler bırakmıştır.

Müslüman bir Türk devleti olarak Gaznelilerde din insanların hayatında önemli bir rol oynamaktaydı. Ülkede İslâmi değerler ve bunların uygulayıcısı kurumlar toplumda çok önemli bir role sahip olup, insanların inanç ve uygulamalarını yönlendirip şekillendiriyordu. Bu açıdan bakıldığında Gazne Hânedanlığındaki dinî uygulamalar ve inançlar, halkın köklü gelenek ve değerlerini yansıtmakta ve dinî, devletin geleceğini şekillendirmede hayati bir görevi olduğu anlaşılmaktadır.

Gaznelilerin din algısı ve dinî politikası, dinî değerler üzerine kurulmuştur. Sebük Tegin'in *Pendnâme*'sinde çizilen çerçeve esasen Sultan Mahmûd ve ondan sonrası için adeta bir anayasa gibi olmuştur. Yine Gazneliler döneminde hem resmî kâtip hem de Sâhîb-i Divan-ı Risâlet olarak tespitlerde bulunan müellif Beyhakî, Gaznelilerin dinsel hayatı ve algılanması gereken sistem hakkındaki tespitleri konuyla alakalı olarak bizlere fikir vermektedir. Bu bağlamda Beyhakî'nin yaklaşımları hem devrin dinsel panoramasını çıkarmakta hem de sultanlarda olması gereken vasıflara dinî değerler ekseninde atıflarda bulunmaktadır. Beyhakî (1940) Gazneli sultanlarına nasihatname yaklaşımlarıyla tespitlerini sırlarken onların iyilik ve doğruluktan sapmamalarını; İslâmi bakış açısını içselleştiren tevazu sahibi ve yumuşak huylu olmalarını; adaletli olmalarını, İslâm büyükleriyle istişare ederek öyle kararlar almalarını onlara salık vermiştir. Beyhakî'nin yaklaşımları Gaznelilerde dinî ve politik standartların belirlenmesinde adeta başat rol oynamış ve onun salık vermelerinin pratikleri mezkûr Sultanlığın hükümdarlarında dinî ve politik hayatta görülmeye başlanmıştır.

Dinî hayatlarında itikat olarak İslâmiyet'in Sünnî anlayışını içselleştiren Gazneli hükümdarları, fikhî ve kelimî mezhepleri yakından takip ederek Ehl-i Sünnet anlayışı dışındaki hareketleri teyit etmemiş ve gerektiğinde bunlarla ciddi mücadeleler de yürütmüşlerdir. Gazne şehri başta olmak üzere Horasan, Mâverâünnehir sahalarına da hâkim konumda bulunan Gazneliler, dinsel hayatlarında yaklaşım olarak dinî ve mezhebî anlayışlarını belirginleştirerek Şîî-İsmâîlî ile Karmatîlik hareketlerine mesafeli olup İmam-ı Azam Ebû Hanife'nin geliştirdiği öğretilere bağlı Hanefî mezhebini benimsemişlerdir (İbâdî, 1997). Hatta konuyla alakalı Gazneli Mahmûd'un Hanefî ekolünün fakihlerinden biri olarak *et-Tefrîd Fi'l-Furû* adıyla da bir eser telif ettiğini ve fikhî- mezhebî konularda meclislere katıldığını söylemek mümkündür.

Gaznelilerin dinî hayatları, biraz da onların siyasî ve politik yaklaşımlarının adeta destekleyicisi olan pratikleri ön görüyordu. Bölgede İran coğrafyasından yükselen Şîîlik

anlayışı yanında Hinduların ya da paganist yaklaşımların sergilendiği hükümdarlık alanlarında, zayıflama sürecine giren Abbâsîlere yakınlık göstermeleri ve İslâm'ın Sünnî akaidini benimsemeleri onları farklı kılıyordu. Bu yönüyle Gazneliler fetih ideallerini askerî seferlerle yürütürken; ele geçirdikleri yerlerde İslâm'ın Sünnî anlayışını da eşitlik, adalet ve hukuk kaidelerini içselleştiren sultanların yaklaşımlarıyla hayata geçiriyorlardı. Ehl-i Sünnet anlayışının dışında kalan akımlara da dinsel pratiklerle savaş açan devlet, yaşamlarına entegre ettikleri inançlarıyla tarihe adlarını kalın çizgilerle yazdırıyorlardı.

3. Gaznelilerde Tasavvuf Hareketi

Tasavvuf, İslâm dünyasında ortaya çıkan, ruh dünyasının temizliğine ve Allah ile daha yakın olmaya odaklanan manevi bir hareket olup; tasavvuf yolunu benimseyenlere ise sūfî, ehl-i tasavvuf veya mutasavvıf denilmiştir (Öngören, 2011). İslâm tasavvufunun ortaya çıkışı, Gazneliler de dahil olmak üzere Türklerin İslâm'ı kabul etmesinde önemli rol oynamıştır. Bu bağlamda Sūfizm anlayışı, Horasan'daki İslâm kültürünü bünyesine katarak benzersiz bir Sūfîlik yaklaşımı ortaya koymuş (Sâlim ve Soofizadeh, 2019) ve bu hususta Gazneli Devleti de Sūfizm'den büyük ölçüde etkilenmiş; Gazneli Mahmûd, âlimleri ve sūfîleri desteklemiş, ayrıca Sūfizm'in yayılmasına bilhassa öncülük etmiştir (Akkuş, 2019) ki bu durum Gazneliler tarihi bakımından da önemli bir husustur. Buna göre, devlet politikası olarak da tasavvufa verilen destek, Gaznelilerin hâkim olduğu bölgelerde söz konusu hareketin gelişmesine olanak sağlamıştır (Gaznelilerde Kültür ve Medeniyet, 2023). Tanınmış sūfî âlimleri ve öğretilerinin hânedanlık sarayında etkili olduğu bu devir kendine özgü özellikleriyle de bilinmektedir. Gazneli Mahmûd, saltanatı sırasında Sünnî âlimlere ve mutasavvıflara değer vermiş ve bu düşüncesini onların adına vakıflar kurarak yansıtmıştır (Akkuş, 2019). Onun bu yaklaşımı sayesinde söz konusu gelişmeler adeta bir gelenek haline de gelip bundan sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Bu yönüyle Gazneli hânedanlık tarihinde âlim ve mutasavvıfların hükümdarlar nezdinde değer görmeleri ise önemli bir husus olarak görülebilir.

Nitekim bu yaklaşımlar sayesinde bahsedildiği gibi Gazneliler hânedanının hâkim olduğu bölgelerde tasavvuf gelişme imkânı bulmuştur. Bu çağın ünlü suffilerinden birçoğunun Gaznelilerin hüküm sürdüğü bölgelerde toplandığı görülmüştür. Mutasavvıfların meclislerinin çok kalabalık olduğuna dair rivayetlerden halkın tasavvufa rağbet gösterdiği anlaşılmaktadır. Gazneli sultanları samimi Ehl-i Sünnet taraftarı olup diğer gayri İslâmî mezhepler veya bid'at ehline karşı mücadele etmiş ve halkı da buna teşvik etmişlerdir. Gösterilen ilgi, meşhur âlim ve suffilerin Gazneli ülkesinde toplanmalarına, fevkalâde kalabalık vaaz ve nasihat meclisleri teşkil etmelerine sebep olmuştur. Gazneli sarayı aynı zamanda Sultan Mahmûd'un çağdaşı ve tıp âlimi olan Harakânî gibi diğer tanınmış sūfîlere de ev sahipliği yapmış (Gaznelilerde Kültür

ve Medeniyet, 2023; Selçuklu ve Gazneli Arasında Bir Sufî: Ebu'l-Hasan Harakânî, 2023) hatta ünlü filozof Bîrûnî de bu dönemde Gazneli sarayında bulunmuştur. Bu âlimler ve öğretileri Gazneli sarayını etkilemiş ve tasavvufun ülkenin her yerine yayılmasına katkıda bulunmuşlardır (Tümer, 1992, s. 208)

Tasavvufun ahlâk kuralları, İslâm Peygamber'inin sünnet denilen fiillerine dayanmaktaydı. Sûfinin Allah'la dostluğu, sûfî düşüncesinde merkezi bir kavramdır ve esasen bu ilişkinin önemini vurgulamaktadır (Orhan, 2019). Tarihsellik olarak tasavvufun Gazneliler üzerindeki etkisi, sarayın ötesine geçerek toplumun günlük yaşamlarını da derinden etkilemişti. Tasavvuf öğretileri, manevi arınmanın ve dünyevi mülklerden kopmanın önemini vurgulayarak insanları çileci bir yaşam sürmeye teşvik etmekteydi (Gök, 2018). Genel olarak tasavvuf hareketi Gaznelilerin hayatında önemli bir rol alarak onların kültürünü, düşüncesini ve yaşam tarzını derinden etkilemiştir.

Bu bağlamda tasavvuf, Gazneliler döneminde güçlü bir dinsel hareket olarak ortaya çıkmış ve birçok sûfî velisi Irak ve İran'dan bölgeye gelerek yerleşmiştir. İslâmi anlayışı manevi uygulamalar, ritüeller ve şiir yoluyla deneyimlemeyi amaçlayan Sûfler, bu dönemde birçok insana hitap ederek etkili olmuşlardır. Sadece siyasî ve askerî bir güç olmanın ötesinde bölgede İslâmi anlayış ve ilmin merkezi konumuna da gelen Gazneliler, bilhassa Gazneli Mahmûd devrinde Müslüman dünyasının dikkatini üzerlerine çekmeyi de başarmışlardır.

Gazneliler yönetimi sırasında çeşitli tasavvuf ekollerinin ortaya çıkışına tanık olmuşlardır (Akkuş, 2019). Bu yönüyle Gazneli Mahmûd'un uyguladığı Sünnî İslâm politikaları, Horasan, Mâverâünnehir ve Gazne bölgelerinde tasavvufun gelişmesine katkıda bulunduğu gibi Gazneli tarihinde de önemli etkiler doğurmuştur. Yine Gazneli Mahmûd'un bu dönemdeki eserlerinin birçoğu tabakât, teracim ve menakıbnâme ile ilgili olup, onun tasavvuf yönünü ve sûflerle ilişkilerini yansıtmaları bakımından önemlidir (Akkuş, 2019). Gazneliler döneminde Sünnî İslâm egemendi (<https://acikders.ankara.edu.tr/mod/resource/view>). Gazneli hükümdarların Sünnîliği teşvik etmesi, güçlü ve etkili bir Sünnî kurumsallığının oluşmasına yol açmıştır. Yine bu dönem Sünnî Ortodoksluğun bölgede baskın mezhep olarak ortaya çıktığı bir siyasî ve kültürel dönüşüm dönemi yaşanmıştır. Bu mezhep, İslâm inancının Kur'an ve Sünnet'e dayanması gerektiğini savunmuşlardır.

Gazneliler döneminde Şîî mezhebi de bölgedeki önemli mezheplerdendi. Şîîler, Hz. Muhammed'in kuzeni ve damadı olan Ali'nin Müslüman toplumunun gerçek lideri olduğuna inanarak yaklaşımlarını geliştirmişlerdi. Karadaş (2003), bu dönemde Şîî mezheplerin geliştiğini söylemekte, yine Alevi-Bektaşî mezheplerinin de bölgede varlığını sürdürdüğü

(<https://www.eskieserler.com/Eski/Eserler/Ma>) bilinmektedir. Hânedanlık bölgesinde Şîî mezheplerin varlığına rağmen Sünnîlik hâkim dinî yapı olmayı sürdürmüştür. Bu yönüyle düşünüldüğünde Gazneliler dönemi, farklı inançların yaşandığı tarihî bir devir olma özelliği göstermektedir. Bu dönemde Sünnîlik ön plana çıkarken, Şîî mezhepler de gelişerek kazandığı mensuplarıyla toplumsal yapıya eklenmişlerdir. Mezheplerin çeşitliliği Gazneliler dönemindeki dinî dinamiklerin karmaşıklığını ortaya koymaktadır. Esasen düşünüldüğünde ilgili mezheplerin ortaya çıkışı bölgenin dinî ve kültürel kimliğinin çeşitliliğini göstermesi bakımından önem arz etmekteydi. Yine Gazneli toplumunda tasavvufun önemi, imparatorluk içerisinde İslâmî öğretilerin büyümesi ve pekişmesine de katkıda bulunuyordu. Bu bakımdan Gaznelilerin dinî politikaları ve uygulamaları Sûfî yönelimlerinden de etkilenmiş, birçok yönetici ve üst düzey insan bu durumu içselleştirmişti. Gazneli dinsel yaşamında tasavvufun öne çıkması ise büyük ölçüde Gazneli Mahmûd'un himayesinden kaynaklanıyordu. Ünlü sûfî liderlerini ve âlimlerini sarayına davet eden sultan onların hamisi rolünü sergilemekteydi.

Sonuç

Gazneli hükümdarları, devletin dinî hayatında önemli bir rol oynayan sûfî tarikatlarını himayeleriyle bilinmektedir. Özellikle Gazneli Mahmûd, Horasan, Mâverâünnehir ve Gazne bölgelerinde tasavvufun gelişmesini destekleyen politikalar uygulayan dindar bir Sünnî Müslümandır. Onun mutasavvıflarla olan ilişkisi tabakât, teracim ve menakıbnâme gibi bu döneme ait pek çok eserde açıkça görülmektedir. Gazneli hükümdarlar sûfî tarikatlarını destekleyerek İslâm'a daha mistik ve içe odaklı bir yaklaşımın teşvik edilmesine yardımcı oldular ki bu durum da hânedanlığın dinî hayatı üzerinde önemli etkiler yarattı.

Bununla birlikte, Gaznelilerde dinî çeşitlilik ve mezhep çatışmaları da mevcut olduğundan, bu büyümenin zorlukları da vardı ve bunlar zaman zaman açığa çıkmaktaydı. Bu zorluklara rağmen Gazneli hükümdarları, devletin dinî ve sosyal manzarasını şekillendirmedeki öneminin bilincinde olarak dinsel hayatlarında sûfî tarikatlarını desteklemeye devam etmişlerdir.

Gazneliler dönemi dinî çeşitliliğin ve mezhep çatışmalarının yaşandığı bir dönem olsa da onlar aynı zamanda halkın dinî yaşamında önemli rol oynayan sûfî tarikatları her daim himayelerinde bulundurmuşlardır. Mezhepsel çatışmalara rağmen Gazneliler farklı inanç ve uygulamaların gelişmesine izin verilen, dinî hoşgörü ve kabulün olduğu bir döneme de ev sahipliği yapmış ve İslâm tarihinde tasavvuf ve dinî yaşamın gelişimi üzerinde büyük katkı sağlamışlardır. Gaznelilerdeki Sûfizm sadece mistik uygulamalarla ilgili olmayıp, aynı

zamanda dinî hoşgörüyü ve farklı dinî topluluklar arasında barış içinde bir arada yaşamayı teşvik etmişlerdir.

Gazneli hükümdarlarının bir diğer özelliği de eğitim ve dinî kurumların bilgi ve öğrenimi teşvik etmedeki rolünü üstlenen medreselere değer vermeleri ve onları açmalarıydı. Bu dönemde birçok medrese kurulmuş ve bunlar öğrenme ve bilgi yayma merkezleri haline gelmişlerdi. Medreselerde sadece İslâmi konularla sınırlı olmayıp, aynı zamanda çeşitli ilimler, tıp ve felsefe de öğretilmekteydi. İslâm dünyasının farklı yerlerinden Bîrûnî gibi Gazneli ülkesine gelmiş ve burada uzun yıllar kalmışlardı.

Gazneliler yine Sünnî, Şîî ve İsmâilî gibi farklı İslâm mezheplerine ev sahipliği yapıyordu. Bu mezhepler, farklı inanç ve uygulamalara sahip olarak yaklaşımlarını geliştiriyorlardı. Dolayısıyla Gaznelilerin tarihi boyunca dinî hayat, devletin siyasî ve kültürel manzarasının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bugün Hindistan'ın İslâmi kimliğinin mimarının da Gazneliler olduğunu belirtmek gerekir.

Kaynaklar

Ahmed, A. (1995). *Hindistan'da İslâm Kültürü Çalışmaları*. (Trc. L. Boyacı), İnsan Yayınları, İstanbul.

Akkuş, M. (2019). Gazneli Mahmûd'un Mutasavvıflarla İlişkisi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. (45), 353-369. <https://doi.org/10.21563/sutad.636253>.

Akman, M. (2019). İtikadi Mezhepler Tarihinin Kaynakları: İçerik ve Özellikleri. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 169-204.

Baloch, N. A., (1995). Gaznelilerin Hakimiyeti ve Lahor Krallığı Müessesesi. *ERDEM*, s. 20, VII, (Çev. Esin Kâhya), 549-568.

Beyhakî, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin. (1940). *Târîh-i Beyhakî*. III. Baskı, Nşr: Saîd Nefisi, Sanayi Yayınları.

Cûzcânî, Minhâc-i Sirâc. (2015). *Tabakât-ı Nâsirî-Gazneliler, Selçuklular, Atabegliler ve Hârezmşâhlar*. (Trc. ve Not. E. Göksu), TTK.

Demir, S. (2021). İslâm Coğrafyasında Erken Dönem Medrese Bileşenleri Üzerine. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 10 (3), 1678-1691. <https://doi.org/10.33206/mjss.825800>.

Gazneliler'in Hakimiyeti ve Lahor Krallığı Müessesesi. (2023). <https://erdem.gov.tr/tam-metinpdf/730/tur>.

Gaznelilerde Kültür ve Medeniyet. (2023). <https://www.bimesele.com.tr/gaznelilerde-kultur-vemedenyet/>.

Gök, B. (27 Nisan 2018). Bilge İnsan Ebu'l-Hasan El-Harakânî ve Gazneli Mahmûd ile Münasebeti. *Uluslararası İslâm ve Model İnsan Sempozyumu Bildiri Kitabı* (281297). Kahramanmaraş.

Göksu, E. (2021). *Afganistan ve Hindistan'ın İhtişamlı Hanedanı Gazneliler (963-1186)*. Selenge, İstanbul.

İbâdî, A. (1997). *Horasan Fî'l-Asrı'l-Gaznevî*. (Edt. N. Cebran). Katar Üniversitesi Beşerî Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü, Ürbed'ül-Ürdün Yayınları, Ürdün.

Karadaş, C. (Aralık 2003). Selçuklular'ın Din Politikası. *İSTEM*, 295-108.

Hamdullah Müstevfi-yi Kazvinî. (2018). *Târih-i Güzide*. (Çev. M. Öztürk). TTK.

Kayadibi, F. (2012). İslâm Dinî'nin Eğitim ve Öğretime Verdiği Önem. *Journal of Istanbul University Faculty of Theology*, (4), 33-44.

Kazıcı, Z., Ayhan, H. (2010). Tâlim ve Terbiye. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 39, s.515-523). TDV Yayınları.

Kocaman, K., Uddın, A. H. M. E. (2021). Bangladeş'te Dinî/İslâmî Eğitim Kurumları: Medreseler. *Tâlim: Journal of Education in Muslim Societies and Communities*. 5 (2),157-181.

Kök, B. (1998). Gazneli Mahmut'la Abbâsî Halifesi el-Kadir Arasındaki İlişkiler. *Ekev Akademi Dergisi*, 1 (2), 117-126.

Merçil, E. (1996). Gazneliler. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (C. 13, s. 480-484). TDV Yayınları.

Merçil, E. (2002). Gazneliler. *Türkler Ansiklopedisi*. (C. 4, ss. 859-908). Yeni Türkiye Yayınları.

Orhan, A. T. (2019). Tasavvufun Teşekkül Sürecine Yeni Yaklaşımlar: Başer, Karamustafa ve Green Örnekleri. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, (41), 171-182. <https://doi.org/10.26570/isad.513175>.

Öngören, R. (2011). Tasavvuf. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (C. 40, s. 119-126). TDV Yayınları.

Önkal, A., Önkal, B. ve Bozkurt, N. (1993). Cami. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (C. 7, s. 56-90). TDV Yayınları.

Öntürk, V. (2018). *Târih-i Sistân*. Ayışığı Kitapları.

Öntürk, V. (2023). Ravzatü üli'l-elbâb fî tevârîhi'l-ekâbir ve'l-ensâb (Târîh-i Benâkâtî)'a Gazneli Tarihi Açısından Eleştirel Bir Bakış. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 61, 345-364.

Palabıyık, H. (1996). *Gazneli Devleti Saray Teşkilatı* [Doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi.

Palabıyık, M. H. (2007). Gaznelilerin Hindistan Seferleri. *Ekev Akademi Dergisi*, 11 (32), 139-152.

Polat, S. (2015). Karahanlı Devleti'nde Eğitim Faaliyetleri. *Uluslararası Eğitim Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 1 (1), 42-52.

Sâlim, M. N. ve Soofizadeh, A. (24-26 Ekim 2019) Selçuklu Devrinin Sonuna Kadar Horasandan Anadolu'ya Tasavvufun Gelişimi. *IV. Uluslararası Aksaray Sempozyumu (24-26Ekim 2019) Tam Metin Kitabı* (Edt. M. S. Yıldız). (148-153). Aksaray Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi.

Salman, F. (2010). Gaznelilerde Giyim Kuşam Özellikleri. *Güzel Sanatlar Dergisi*, 111-126.

Söylemez, Y. Z. (2022). Gaznelilerin Sistan Hâkimiyeti. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (74), 341-347.<https://doi.org/10.54614/JTRI.2022.220411>.

Tümer, G. (1992). Bîrûnî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (C. 6, s. 206-215). TDV Yayınları.

Yazıcı, N. (1992). *İlk Türk- İslâm Devletleri Tarihi*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

<https://www.eskieserler.com/Eski/Eserler/Ma>.